

ЯНГИ ДАВР ҒАРБ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ИНТУИЦИЯ – ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

РАМАТОВ Ж.С.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси мудури*

ВАЛИЕВ Л.А.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси докторанти*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-185-190>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Янги даврда Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц интеллектуюал интуиция ҳақидаги таълимотни яратди. Рене Декарт таълимотида ҳақиқий билишнинг асоси ва мезони фақат соддалик, аниқ ва равшанлини. Р. Декарт интуиция фақат ҳиссий тасдиқга эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблаган, баъзан диққатли ақлдан келиб чиқади, бу ақл ва ақлнинг табиий нури сифатида келганлиги кўринади.

Калим сўзлар: *Интуиция, Интеллектуюал интуиция, Янги давр, Интуитив билиш, феномен, ақл ва билим.*

ABSTRACT

In the article, Rene Descartes, Spinoza, Leibniz created the doctrine of intellectual intuition in the New Age. In the doctrine of Rene Descartes, the basis and criterion of true knowledge is only simplicity, clarity and clarity. R. Descartes believed that intuition can only have emotional confirmation, sometimes arising from attentive reason, which appears to come as a natural light of reason and reason.

Keywords: *Intuition, Intellectual Intuition, New Age, Intuitive Knowing, Phenomenon, Mind and Knowledge.*

АННОТАЦИЯ

В статье Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц создали учение об интеллектуальной интуиции в Новое время. В учении Рене Декарта основой и критерием истинного знания являются только простота, ясность и ясность. Р. Декарт считал, что интуиция может иметь только эмоциональное подтверждение, возникающее иногда от внимательного разума, который представляется естественным светом разума и разума.

Ключевые слова: *Интуиция, Интеллектуальная Интуиция, Нью Эйдж, Интуитивное Познание, Феномен, Разум и Знание.*

КИРИШ

Фалсафа тарихшунослиги манбаларида «интуиция» тушунчаси турлича талқин қилинган. У қандайдир интеллектуал билим ёки тушунчанинг асоси сифатида қаралиб, “интеллектуал интуиция” соҳаси сифатида алоҳида ажратилган. Ҳодисаларнинг моҳиятини бирданига ақл билан илғаб олиш интеллектуал интуиция дейилади. Фалсафа дунёни эътиқод ва туйғуларга таяниб эмас, балки ақл ва билимларга таянган ҳолда тушунтиради. Ақл ҳиссиётдан устун туради, у биз сезги органларимиз ёрдамида олинган билимларимизга фаол ва талабчанлик билан ёндошади.

Янги даврда Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц интеллектуал интуиция ҳақидаги таълимотни яратди. Рене Декарт таълимотида ҳақиқий билишнинг асоси ва мезони фақат соддалик, аниқ ва равшанликдир. Бундан кўринадикки, Декартнинг фикрича, у фақат интеллектга хосдир, яъни бевосита мулоҳозага хосдир. Илмий текширишнинг бошланғич босқичи бўлиб ўз-ўзидан равшан қоидалар бўлишига яна ўша геометрик аксиомалар мисол бўлади. Декартнинг фикрича, яхши ақлга эга бўлишнинг ўзи кифоя эмас, балки уни тўғри қўллаш муҳимдир. Декарт интуиция деганда сезгиларнинг омонот гувоҳлиги ва тартибсиз хаёлнинг алдамчи мулоҳозасига бўлган ишонччи эмас, балки теран ва зехнли ақлни тушунади.

Р. Декарт интуиция фақат ҳиссий тасдиқга эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблаган, баъзан диққатли ақлдан келиб чиқади, бу ақл ва ақлнинг табиий нури сифатида келади дейди.

Спиноза интуицияни нарсаларнинг моҳиятини қамраб олувчи энг ишончли билиш деб ҳисоблайди.” Ҳақиқатни мантиқий далилларсиз бевосита англаб етиш қобилиятидир. У доим инсон ақли ва жони билан биргаликда амалга оширган катта иш маҳсули ҳисобланади. Шу маънода фақат истеъдодли ва меҳнатқаш, тиришқоқ одамларгина интуитив билишга қодир ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Олий интуитив билиш эса инсонга бутунлай бошқа имкониятларни яратиб беради. Бундай билим туфайли инсоннинг тўлиқ фаолиятсизлигидан фаолият берувчи аффект-ҳирслари таъсир кўрсатувчи, фаол аффектларга айланади. Бундай аффектлар эса фақат ўз ақлининг кучига суянувчи инсоннинг фаоллигини акс эттиради. Агар пассив аффектлар инсоннинг турли-туман ҳирсларга ўралиб қолган айрим томонларини акс эттирсин, фаол аффектлар эса ақлда мужассамлашган инсон табиатининг устунлигини акс эттиради.

Субстанция- табиатни ақлий интуитив билиши айрим доноларга ўз аффе́кт-хирслари устидан ҳукмрон бўла олиш имкониятини беради¹.

Жон Локк фикрига кўра, ақл-сезги аъзолари фаолиятининг ҳақиқий натижаларини узлуксиз қайд этувчи кўзгу, холос. Билишнинг бу томонларини рад этиб бўлмайди: ақл шу томонга ўз эътиборини қаратгани заҳоти у, худди куёшнинг ёрқин нурлари каби, ўзини бевосита идрок этишга мажбур қилади. Иккиланиш, шубҳаланиш, ўрганишга ҳеч қандай ўрин қолмайди: ақл шу заҳоти унинг ёрқин нурлари билан тўлади, исботлаш ёки ўрганишга муҳтож бўлмайли, бироқ, ҳақиқатни фақат унга ўз эътибори қаратилганлиги туфайли идрок этади. Интуиция муаммосини ўрганишга немис классик фалсафаси муҳим ҳисса қўшди. Кант интеллектуал интуиция қобилиятини инкор этиб, соф аперцепция ғоясини илгари сурди. Бироқ, кейинчалик Фихте Кантнинг соф аперцепцияси амалда интеллектуал интуициянинг ўзи эканлигини, у Декарт, Спиноза ва Лейбницнинг амалда мавжуд нарсаларни билиш қобилияти сифатида қаралган интеллектуал интуициядан Кантда интуиция фаолиятни билишга қаратилганлиги билан фарқ қилишини кўрсатади. Фихтенинг ўзи интеллектуал интуицияни амалда мавжуд нарсаларни эмас, балки мутлақ нарсалар фаолиятини билиш сифатида тушунади. Шеллинг Кант-Фихте йўналишини ривожлантириб, уларнинг таълимотини ўзининг трансцендентал идеализми – “субстанцияни билиш учун” ўз натурфалсафаси билан тўлдиради, эстетик тасаввурни биринчи ўринга қўяди. Ўтмиш рационалистларидан фарқли ўларок, у интуициянинг сабабларини идрок эмас, балки ақл фаолиятдан қидиради.

Гуссерль ўзининг “соф онг” концепциясида онгни жараён сифатида ўрганиб, унинг ички моҳият қонуниятларини ўрганади, онгни макон ва замондан ташқари, тарихий бўлмаган жараён сифатида ўрганади.

Онгни соф ҳолатда ўрганиш, бу фақат онгга хос бўлган моҳиятларни очиш ва бу моҳиятларнинг ҳеч қандай билимга боғламасдан, соф ҳолатда ўрганишдир. Онгни бундай тушунишни услуб сифатида ривожлантирди. Соф онгни Гуссерль фикрлар оқими сифатида очиб берди. Бу оқимдаги фикрларни “феномен” деб атади. Улар яхлитликка эга бўлиб, ягона бир тузилма сифатида олиниши керакдир. Феноменолог олим онгни ўрганар экан, уни фикрлар оқимининг ичига кириб, ичидан ўрганиш лозим деб ҳисоблайди. Шунингдек, у фикрларни бир-биридан ажралган ҳолатда эмас, балки яхлит ҳолатда ва ҳаракат жараёнида ўрганади. Гуссерль онгни борлиқдан ажратиб қўйиб, ўзининг соф онг концепциясини илмий бўлмаган, инъикос хусусиятига эга бўлмаган, феноменологик таълимот сифатида ўрганади. Бундай соф онгни фақат

¹ Виндельбанд В. История философии. Киев 1997

феноменолог олим ўзининг ақлий интуицияси орқали ўрганади. Бу интуиция унга фикрларни бир-бирига бирлаштириш, синтезлаш қобилиятини беради. Бу ерда Гуссерль ақлий интуиция тушунчасини киритади. Уни илоҳий ҳис-туйғудан ажратади, бу интуиция ақлнинг маҳсули бўлган ғайритабиий, моҳиятбанд жараёндин. Фанда анализ қилиш ўрнига, Гуссерль ўз феноменологиясида фикрларни бирлаштириш ва оқим сифатида ўрганиш усулини киритди. Лекин фаннинг тушунчалари моддий борликни акс эттирса, феноменлар, фикрлар фақат онгнинг борлигини акс эттиради, фақат унинг қонуниятларини очиб беради.

Гуссерль соф онгнинг моҳиятини трансцендентал деб атади, лекин бу илоҳийлаштиришнинг илоҳий онгга, дунёвий онгга ҳеч қандай алоқаси йўқдир. Гуссерль фалсафасида аслида инсон онгининг соф моҳияти назарда тутилади. Бу онг Худонинг онгига, дунёвий онгга ҳеч қандай дахли йўқдир. Шунинг учун ҳам Гуссерлдаги интуиция бу илоҳий ҳис-туйғу, қалб овози эмас, балки ақл овозидир².

Интеллект, Бергсон фикрича, “ўлик нарсалар”ни талқин қилувчи қуролдир. Интуиция моддий, маконий объектларга қарама-қарши туради.

Фан фақат амалий фойдани кўзлайди. Интеллектда биз тирик борликни кўра олмаймиз, тайёр ўлик маҳсулотларни кўраемиз. Интеллект орқали олинган билим нисбийдир. Фақатгина интуиция фалсафанинг вазифасини бажара олади. Мутлоқ ҳақиқатга фақат интуиция орқали борилади. Интуиция предметнинг моҳиятига кириб, у билан бирлашади. Тирик мавжудотнинг хусусияти давомийликдир, узлуксиз ижодиётдир.

ХУЛОСА

Ҳаётинг энергия таъсирида бутун ҳаёт ривожланади, дейди ва фанга мурожаат қилади. Фанда интеллектуал (ақлий) билимга кўпроқ эътибор берилади. Интуитив ва интеллектуал билим оқибатида дунё мавжуд бўлади. Инсоннинг қонунни кашф қилиши учун унда эркин ижод бўлиши керак. У ҳаётинг жўшқинлик ҳақида гапирар экан интуитив билимга кўпроқ эътибор беради. Интуитив билишга фаннинг кучи етмайди. Интуиция ҳар бир инсонда учрайди ва у билан яшайди. Интуиция бу ижод руҳидир. Бергсон фикрича, интуиция ҳаммада бор. Лекин инсонлар уни, айрим ҳолларда очиб беролмайди. Бергсон интуиция ва интеллектни бир-бирига қарама-қарши қилиб қўймайди, балки интеллектуал билим интуицияга хизмат қилиши керак, дейди. Бергсон,

² История философии. М., 1997

фикрлар бизга тафаккур олаmidан келади. Инсон пок бўлса, унга яхши фикрлар келали, нопок бўлса, нопок фикрлар келади, дейди.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Виндельбанд В. История философии. Киев 1997.
2. История философии. М., 1997.
3. Kuklanovich, E. U. (2022). PROBLEMS OF INTUITION IN SUFISM. *Thematics Journal of Applied Sciences*, 6(1).
4. Ў. К. Эрнӣёзов (2022). МИСТИК ОНГ ТАРАҚҚИЁТИДА ИНТУИТИВ ПАРАДИГМАЛАР. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 682-685.
5. Эрнӣёзов, Ў. К. (2022). ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ ЎРГАНИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ ВА ЁНДАШУВЛАРИ. *World scientific research journal*, 8(1), 20-26.
6. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
7. У.К.Эрнӣёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
8. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
9. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАФКУРАВИЙ АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahloqiy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
10. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
11. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). HISTORY OF RAILWAY CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN: YESTERDAY AND TODAY. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 925-930.
12. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ

БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

13. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.